

За своїм характером розподіляються на три групи:

- I. Написи на пам'ятниках матеріальної культури,**
- II. Рукописні книги,**
- III. Різного роду грамоти.**

**I. Написи на пам'ятниках матеріальної культури,
До найдавніших належать:**

- 1) **Гнездовський напис на глиняному посуді (1-а чверть X ст., знайдений у 1949 р. поблизу Смоленська;**
- 2) **напис на Тмутараканському камені 1068 р. (Ермітаж);**
- 3) **напис на чарі Чернігівського князя Володимира Давидовича, зроблений до 1151 р. (Ермітаж);**
- 4) **написи на стінах Софії Київської, або київські графіті,**
- 5) **напис на хресті Єфросинії Полоцької 1161 р та ін.**
- 6) **від 1063 р зберігся підпис Анни, дочки київського князя Ярослава Мудрого, що була дружиною франц. короля Генріха I, поставлений на грамоті, нап. латинською мовою, від імені малолітнього короля Франції Філіпа I (Ана рѣина = Anna regina).**

II. Рукописні книги

- 1) **Остромирове євангеліє 1056-1057 рр. (Санкт-Петербург., Держ. бібл-ка ім.Щедрина = ДБЩ, С-П.);**
- 2) **Ізборник Святослава 1073 р. (Держ.іст.муз., М. = ДІМ,М.);**
- 3) **Ізборник Святослава 1076 р. (ДБЩ, С-П);**
- 4) **Архангельське є. 1092 р. (Держ. публ. біб-ка ім. Леніна, М. = ДПБЛ, М.);**
- 5) **Новгородські мінеї 1095-1097 рр. (окремі риси півн. діалектів, ДІМ,М.);**
- 6) **13 слів Григорія Богослова, XI в. (ДБЩ, С-П);**
- 7) **Синайський патерик, XI в. (ДІМ,М.);**
- 8) **Мстиславове є. бл.1117 р., перепис. д/новгор., пізніше київ. кн. Мстислава Володимировича (ДІМ,М.);**
- 9) **Юріївське є. бл.1120 р., переп., певно в Києві д/Юр'ївського монастиря, що біля Новгорода (ДІМ,М.);**
- 10) **Галицьке є. 1114 р, писано в Галичі (листи 1-228, 229-260 в 12-13 ст.), багато рис, що пізніше стали хар-ми д/УМ, вид. в 1882 (ДІМ,М.);**
- 11) **Добрилове є. 1164 р., багато рис, властивих давньорус. південним діалектам, пізніше хар-х д/УМ (ДПБЛ, М.);**
- 12) **Пантелеймонове є. XII ст. з походження південноруське (ДБЩ, С-П);**
- 13) **Типографське є. №7, 2-а пол. XII ст., з пох-ня півд-руське, його мова відбиває галицько-волинські риси ;**
- 14) **Христинопільський, або Городиський, апостол XII ст., відбиває риси південноволинських діалектів д-р.м., вид. в 1896 р., 8 аркушів - в Києві;**
- 15) **Одеське є. XII ст., рукопис в Одеському Держ. історико-археологічному музеї;**
- 16) **Успенський зб. к. XII-XIII, одна з найважливіших пам'яток д-р. м. (ДІМ,М.);**
- 17) **Виголексинський зб. к. XII- п. XIII, мова - гал.-волинські риси (ДПБЛ, М.);**
- 18) **Бучацьке є. XII-XIII, з походження південноволинське;**

- 19) Галицьке є. **1266-1301** рр. (рукопис -ДБЩ, С-П);
- 20) Руська правда за списком **1282 р.** - найдавніший нам список найвизначнішої юридичної пам'ятки Давньої Русі (ДІМ, М.);
- 21) Галицьке, або т.зв. Євсевієве, є. 1283 р., відбиває риси південних говорів давньоруської мови (ДПБЛ, М.);
- 22) Повчання Єфрема Сиріна, бл. **1288 р.** Відбиває риси волинських говорів д-р. м. (ДБЩ, С-П);
- 23) Полікарпове є. **1307 р.**, риси, хар-ні д/мови укр. народності (ДІМ, М.);
- 24) Пандекти Антіоха **1307 р.**, риси, хар-ні д/мови укр. народності (Музей укр. мист-ва у Львові);
- 25) Луцьке є. **XIV ст.**, риси, хар-ні д/мови укр. народності, на полях - староукр. приписки XV ст. (ДПБЛ, М.);
- 26) Лаврентіївський сп. літопису **1377 р.** (Повість временних літ=ПВЛ з копіями договорів, повчання Володимира Мономаха, Суздальський літ.) (ДБЩ, С-П);
- 27) Іпатіївський сп. літ. бл. **1425 р.** (ПВЛ, Київський та Волинський літ.) (Біб-ка АНР)

III. Найдавніші датовані д-рус. грамоти належать до XII ст., а саме:

- 1) Грамота Київського великого князя Мстислава Володимировича та його сина Новгородського князя Всеволода, дана Новгородському Юр'ївському монастирю близько 1130 р.
- 2) Вкладка Варлаама Хутинському монастирю, що знаходився недалеко від Новгорода, дана після 1192 р.

Д-рус. грамот від **XIII ст.** збереглося більше. З них важливіші для історії д-рус. мови такі:

- 1) Договірна грамота Смоленського князя Мстислава Давидовича з Рігою і Готським берегом 1229
- 2) Договірна грамота Олександра Невського і новгородців з німцями 1262-1263 рр.
- 3) Договірна грамота Новгорода з князем Ярославом Ярославовичем 1264 р.
- 4) Полоцька грамота близько 1300 р. та ін.

Цінний матеріал для історії д-р. мови містять **новгородські берестяні грамоти**, знайдені, починаючи з **1951 р.**, під час розкопок. Окремі з них належать ще до **XI ст.**, кілька до **XII** й ще більше - до **XIII ст.** і пізнішого часу.

Писемних пам'яток УМ збереглося багато, особливо з XVI- X VII.

1) Староукраїнські грамоти XIV- X V ст.

Важливіші їх видання такі:

1/ Розов В. Українські грамоти, т.1. К., 1928 / до XIV ст. належать 35 грамот і до першої половини X V ст. - 60/;

Пещак М.М. Грамоти XIV ст. К., 1974 /85 грамот/;

Русанівський В.М. Укр. грамоти X V ст. К., 1965/65 гр. з різних укр. територій.

2) Кам'янець-Струмилівське євангеліє 1411 р.

3) Апостол X V ст.

4) Пересопницьке євангеліє 1556-1561 рр. Є перекладом із ст.-сл. м. на так звану просту укр-ку /ЦНБ імені акад. Вернадського НАНУ/

P. JEVANHELJE - památka staroukrajinské rukopisné knižní kultury pol. 16. st. Sestává ze čtyř evangelií, přeložených ze staroslověnštiny do „lidové“ ukrajinštiny. První část byla přeložena v r. 1556, celý text pak v r. 1561 archimandritem Peresopnického monastýru Grigorijem (Volyň). Virtuózní mistrovství úpravy, vytříbené zdobení různobarevnými ornamenty ve stylu italské renesance, profesionálně

provedené barevné miniatury čtyř evangelistů, dokonalé písmo - to jsou charakteristiky, díky nimž lze rukopis označit za vyňikající dílo ukrajinského renesančního umění 16. st. Na konci 16. st. se Peresopnickoje jevanhelije dostalo k hejtmanu I. Mazepovi, který je předal Perejaslavskému katedrálnímu chrámu. Do r. 1917 se dílo nacházelo v Perejaslavském a Poltavském duchovních seminářích, nyní je umístěno v Centrální vědecké knihovně ukrajinské Akademie věd. Od r. 1991 je jedním z atributů přítomných složení prezidenstského slibu.

- 5) **Укр. розмовник к. XIVст.** /рукопис в Нац. б-ці в Парижі, фотокопія - в Ін-ті мов-ва НАНУ/
- 7) **Адельфотіс.** Граматика елліно-словенська, 1591 р.
- 8) **Граматика і Словник Лаврентія Зизанія 1596 р.** **Словник опублікований у 1964 р. Інститутом мовознавства НАНУ в книзі «Лексис Лаврентія Зизанія і Синоніма словенороська» /підготовка до друку В.В.Німчука/**
- 9) **Актова книга Житомирського міського уряду к. XIVст.** /упорядник М.К.Бойчук/
- 10) **Твори І.Вишенського к. XVIст. - поч. XVIIст.** /вперше вид. у 1955 р.
- 11) **Пересторога, поч. XVIIст./Львівська б-ка АН/**
- 12) **Граматика Мелетія Смотрицького 1619 р.**
- 13) **«Палінодія» З.Копистенського, бл. 1619-1622 рр., опубл. в 1878 р.**
- 14) **Лексикон Словенороський Памви Беринди 1627 р.**
- 15) **«Синоніма словенороська» XVIIст. /в кн. Лексис Л.Зиновія**
- 16) **Лексикони Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського XVIIст./Ін-т мов-ва/**
- 17) **Граматика словенська І.Ужевича, 1643 та 1945 рр.** Написана латин. м, але приклади в ній - мовою староукр-кою./ Вид. Інститутом мов-ва. Оригінал зберіг. в Нац.б-ці в Парижі, рукопис - Фр.
- 18) **Українські інтермедії XVII - XVIII ст.**
- 19) **Ділова і народнорозмовна мова 18 ст.** Мат-ли сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної Укр.

Багато надзвичайно цікавого матеріалу для історії УМ містять:

- 1) **Актові книги різних міст України (Житомирські, Полтавські, Луцькі тощо);**
- 2) **описи замків (Черкаського, Канівського, Вінницького, Луцького та ін.);**
- 3) **документи козацьких канцелярій, різні грамоти, що їх видала Київська комісія для розбору давніх актів,**
- 4) **літописи XVII - XVIII ст. (Львівський, Самовидця, Грабянки, С.Величка тощо) s. 294-295,**
- 5) **твори І.Галятовського, Л.Барановича, Климентія Зиновія, М.Довгалевського, Г.Кониського, Г.Скововоди, І.Некрашевича,**
- 6) **«Енеїда» І.Котляревського/1898/**
- 7) **«Граматика малоросійського наречія» О.П.Павловського /1818/ - s. 110.**

УМ, Енциклопедія, с. 418-420, +після с.720 /кольорові ілюстрації/